

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК [336.025:338.242.2]:665.7

Борщевський В.В.

доктор економічних наук, доцент,
Український Католицький Університет

Магас В.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кантур К.С.

аспірант,
Львівський національний університет імені Івана Франка

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ У СТИМУЛЮВАННІ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

У статті досліджено проблеми, пов'язані з розвитком конкуренції на ринку нафтопродуктів України. Акцентовано увагу на основних ризиках узгоджених антиконкурентних дій учасників цього ринку в контексті ефективності функціонування національної економіки загалом. Розкрито сутність фінансового механізму стимулювання конкуренції на вітчизняному ринку нафтопродуктів. Окреслено пріоритетні напрями його застосування з метою обмеження виявів антиконкурентної поведінки в середовищі виробників паливно-мастильних матеріалів і нафтотрейдерів. Сформульовано пропозиції, визначено перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: ринок нафтопродуктів, фінансовий механізм, конкуренція, узгоджені антиконкурентні дії, антимонопольне регулювання.

Вступ. Протягом тривалого періоду українська економіка розвивається під впливом багатьох рудиментів адміністративно-планової системи господарювання. Одним з найбільш руйнівних серед них є монополізація цілої низки галузевих ринків. Передусім це стосується ринку нафтопродуктів, який, з одного боку, традиційно тяжіє до централізації та обмеження конкуренції, що зумовлене високим рівнем його вертикальної інтегрованості, а з іншого – чинить вагомий вплив на ефективність функціонування всієї національної економіки. Це вимагає дієвого антимонопольного регулювання, спрямованого на стимулювання конкуренції між учасниками цього ринку, а отже, на впровадження інновацій в його межах.

У зв'язку з цим сьогодні дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження, спрямовані на пошук сучасних механізмів стимулювання конкуренції на ринку нафтопродуктів України. З огляду на характерні особливості та тенденції його розвитку одним з пріоритетних напрямів запобігання монополізації та недопущення узгоджених антиконкурентних дій учасниками цього ринку є впровадження низки фінансових важелів та інструментів, які б обмежували або навіть не допус-

кали поширення будь-яких зловживань монополічним становищем на вітчизняному ринку нафтопродуктів.

Аналіз останніх наукових досліджень. З огляду на актуальність проблеми стимулювання конкуренції на ринку нафтопродуктів України та підвищення ефективності його антимонопольного регулювання вирішенню різних її аспектів присвячені численні публікації вітчизняних авторів. Доцільно відзначити наукові праці В. Бурлаки, С. Волошиної, Л. Гальперіної, А. Григор'євої, М. Дорожкіної, В. Омельченка, Т. Пашковської, Г. Рябцева, Д. Сінченка, Б. Соколовського, О. Фелелова, І. Чукаєвої та інших дослідників.

Водночас досі залишаються невирішеними окремі аспекти досліджуваної проблеми, передусім ті, що пов'язані з впливом фінансового механізму на стимулювання конкуренції (або її обмеження) на ринку нафтопродуктів України.

Мета статті полягає у виявленні пріоритетних напрямів адаптації фінансового механізму до потреб антимонопольного регулювання вітчизняного ринку нафтопродуктів, розробці пропозицій, спрямованих на ефективне використання цього механізму органами державної влади, дотичними до проблем антимоно-

польного регулювання, задля стимулювання конкуренції в межах вказаного ринку.

Викладення основного матеріалу. Фінансовий механізм охоплює сукупність різних методів і форм, а також інструментів, прийомів та важелів фінансового впливу на розвиток окремих сфер економіки, включаючи фінансові індикатори, які дають змогу оцінити цей вплив [5].

При цьому основними інструментами, які дають змогу привести в рух і налагодити безперервну роботу фінансового механізму, є грошові засоби, цінні папери, ф'ючерсні та форвардні контракти, фінансові опціони тощо. Водночас до методів, які забезпечують ефективне використання вказаних інструментів, відносяться фінансове регулювання, кредитування, оподаткування, фінансовий облік, фінансове планування та прогнозування, фінансовий контроль та аудит тощо [3].

З точки зору специфіки та основних проблем функціонування ринку нафтопродуктів України, передусім у контексті стимулювання ринкової конкуренції в його межах, пріоритетність застосування фінансового механізму обумовлюється низкою чинників, пов'язаних з особливостями інвестування та характером формування цін на кінцеву продукцію.

Так, через прогалини в державній регуляторній політиці України вітчизняні нафтовидобувні підприємства до 2016 р. фактично не вкладали коштів у розвиток власної виробничої бази, що зумовлювало зниження як обсягів видобутку нафтової сировини, так і обсягів внутрішньої нафтопереробки.

Зниження рівня інвестицій у буріння нових продуктивних свердловин в Україні та проведення капітальних ремонтів на нафтопереробних підприємствах нашої держави протягом попередніх років спричинялось також падінням світових цін на нафту та нафтопродукти. Передусім це негативно відобразилось на компаніях групи «Нафтогаз-Украфта» і «Укргазвидобування». Так, підприємства НАК «Нафтогаз України» у 2016 р. видобуток нафти скоротили на 8,8% (на 148,7 тис. т), тобто до 1,546 млн. т, газового конденсату – на 6,7% (на 32,7 тис. т), тобто до 454 тис. т. Зокрема, ПАТ «Украфта» (на компанію припадає майже 70% усього видобутку нафти та газового конденсату в Україні) знизило видобуток нафти на 8,4% (на 132,2 тис. т), тобто до 1,445 млн. т, газового конденсату – на 21,5% (на 20,0 тис. т), тобто до 73,1 тис. т, а ПАТ «Укргазвидобування» скоротило видобуток нафти на 14% (на 16,5 тис. т), тобто до 101,5 тис. т, а газового конденсату – на 3,3% (на 12,8 тис. т), тобто до 380,9 тис. т [2, с. 40].

Беручи до уваги зміну податкового законодавства, яка відбулася в Україні 1 січня 2017 р., передусім щодо зменшення податкового навантаження на нафтовидобувні компанії, у майбутньому можемо очікувати збільшення обсягів буріння та видобутку нафти й газового конденсату внутрішнього виробництва. Зокрема, ставка ренти на видобуток нафти та газового конденсату в Україні знизилася з 45% до 29% від вартості товарної продукції для покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5 тисяч метрів, а також з

21% до 14% для покладів, які повністю або частково залягають на глибині понад 5 тисяч метрів [4].

Проте, незважаючи на зниження ставок рентних платежів в Україні, вони все одно залишаються одними з найвищих у світі. Аналогічні показники цих ставок у Польщі становлять 0,7%, в Іспанії – 2,2%, у Франції – 6,6%, в Литві – 9,9%, в Румунії – 15,0%. Таке зіставлення відображає недостатньо сприятливий інвестиційний клімат для розвитку нафтовидобувної галузі в Україні.

Так, з 2011 р. аж до 2016 р. відбувалося постійне зниження капітальних інвестицій у виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, що було пов'язане перш за все з відлунням фінансової кризи, яка припала на 2008 р. За п'ять аналізованих років капіталовкладення у виробництво продуктів нафтопереробки скоротилось у 4,4 рази, а незначне покращення відбулось лише у 2016 р., проте якщо звернути увагу на капітальні інвестиції у 2010 р., то можна сказати, що скорочення до показника 2016 р. відбулось удвічі. Зниження обсягів капітальних інвестицій у виробництво коксу та продуктів нафтопереробки спричинило зменшення їх питомої ваги у загальній структурі капітальних інвестицій у переробку промисловість.

Також варто зазначити, що з 2013 р. знизилась витрати також у структурі зведеного бюджету на нафтогазову галузь. Так, якщо у 2012 р. вони склали 4 078 млн. грн., то у 2016 р. їх обсяг становив всього 48 млн. грн.

Постійне зменшення обсягів капіталовкладень у розвиток нафтогазової промисловості України привело до гіпертрофованого зростання частки імпортованих нафтопродуктів на внутрішньому ринку. Це супроводжувалося стрімким нарощуванням обсягів інвестування в нафтотрейдингові мережі замість модернізації матеріально-технічної бази українських нафтопереробних підприємств. З часом це також привело до фактичної монополізації вітчизняного ринку нафтопродуктів великими імпортерами.

Вказаній монополізації сприяла недостатньо активна діяльність Антимонопольного комітету України з попередження картельних змов на оптовому та роздрібному ринках нафтопродуктів. В результаті цього багато галузей промисловості, комунального господарства та приватних споживачів пального стали фактичними заручниками невеликого кола нафтотрейдерів, які перманентно підвищували ціни на бензин і дизельне паливо.

Так, протягом 2010–2012 і 2014–2016 рр. середня вартість бензину та дизельного пального в Україні зростала вищими темпами, ніж світові ціни на нафту “Brent”. Зокрема, у 2013–2016 рр. відбулося зниження світових цін на нафту у зв'язку зі скасуванням мораторію на експорт американської нафти та зняттям ембарго на експорт нафти з Ірану, через що ціна на нафту “Brent” опустилася до 48 дол. за барель, проте внутрішні українські ціни на бензин і дизельне паливо перебували на рівні 2014 р., відповідаючи світовим цінам на нафту цієї марки у 70–90 дол. за барель.

Тобто, незважаючи на зниження світових цін на нафту “Brent”, вартість бензину та дизельного палива на укра-

їнських АЗС, які здебільшого імпортували його з-за кордону, навпаки, збільшилась, що свідчить про одержання надприбутків великими імпортерами пального. Така ситуація, згідно із закономірностями функціонування ринкової економіки, могла спостерігатися лише в одному випадку, а саме наявності негласної картельної змови або іншого способу узгоджених антиконкурентних дій.

Можливості такого впливу на вітчизняний ринок нафтопродуктів з боку великих імпортерів підтверджується шляхом аналізу показників надходжень до зведеного бюджету України від акцизного податку за ввезене паливо на митну територію України. Так, у 2016 р. різниця надходжень від акцизного податку з ввезеного палива перевищила більш як у 4 рази надходження коштів від податку з нафтопродуктів, вироблених в Україні. У 2015 р. в Україні було видобуто на 9,9% менше, ніж у 2014 р. За останні ж 10 років видобуток української нафти знизився на 45%.

Основними видами порушень антимонопольного законодавства, які спостерігаються на вітчизняному ринку нафтопродуктів, є порушення щодо захисту економічної конкуренції на ринках роздрібною торгівлі світлимими бензинами на автозаправних станціях України. Переважно великі автозаправні мережі узгоджують завищення цін на різні марки бензину та дизельного пального без об'єктивних економічних причин.

Наприклад, у 2017 р. проведені розслідування АМКУ щодо торгівлі світлимими нафтопродуктами вказали на різке збільшення ціни протягом року без належних на це причин, зокрема з січня до грудня 2017 р. середні роздрібні ціни на автозаправних станціях України на бензин марки А-95 зросли на 17,4%, на дизельне паливо – на 20,7%.

Водночас у звітах антимонопольного відомства відзначалось, що частково зростання цін на світлі бензини у 2017 р. було виправданим з низки об'єктивних причин, які склалися на внутрішньому та зовнішньому ринках нафтопродуктів. Щоправда, ці причини, зумовлюючись переважно валютно-фінансовими, кон'юнктурними, техніко-технологічними та регуляторними чинниками, не давали підстав для такого стрімкого зростання вартості кінцевої продукції.

Оцінюючи кількісні аспекти обмеження конкуренції на ринку нафтопродуктів України, констатуємо відсутність єдиного методичного підходу до здійснення відповідного оцінювання, що значною мірою ускладнює вжиття заходів з антимонопольного регулювання ринків та знижує їх ефективність.

Підтвердженням цього є досить невелика частка доведених порушень антимонопольного законодавства вітчизняними нафтотрейдером, незважаючи на те, що АМКУ систематично висуває їм підозри та звинувачення в узгоджених антиконкурентних діях, спрямованих на завищення ціни роздрібною продажу паливно-мастильних матеріалів.

Окреслений стан речей є ознакою недостатньо ефективної системи антимонопольного регулювання вітчизняного ринку нафтопродуктів. Адже навіть відносно невеликі суми штрафів стягуються зі значними

труднощами, до того ж протягом досить тривалого періоду часу. Це є однією з причин досить інертної діяльності АМКУ з попередження картельних змов на оптовому й роздрібному ринках нафтопродуктів України, що дає змогу вітчизняним нафтотрейдером перманентно та досить синхронно підвищувати ціни.

З огляду на зазначене інструменти антимонопольного регулювання ринку нафтопродуктів України потребують суттєвого вдосконалення. Передусім це стосується адаптації на вітчизняних ґрунтах перевірених часом регуляторних механізмів, які пройшли успішну апробацію в розвинених державах світу. Насамперед йдеться про фінансові важелі антимонопольного впливу на ринок нафтопродуктів, які у своїй сукупності формують фінансовий механізм антимонопольного регулювання.

В контексті адаптації інструментів фінансового механізму до потреб антимонопольного регулювання вітчизняного ринку нафтопродуктів першочергову увагу слід акцентувати на зниженні загального податкового навантаження на сферу нафтовидобутку та нафтопереробки. Більше того, важливим засобом стимулювання конкуренції між виробниками паливно-мастильних матеріалів може стати запровадження спеціального режиму оподаткування для тих підприємств, які інвестують свої кошти в будівництво в Україні нових нафтопереробних заводів.

Водночас доцільно запропонувати вдосконалену модель фінансових санкцій за порушення антимонопольного законодавства та узгоджені антиконкурентні дії. Зокрема, величина фінансових стягнень має залежати не лише від величини збитків, завданих державі, споживачам або конкурентам, але й від «глибини просування» антиконкурентної поведінки та ступеня втягнення в неї певного господарюючого суб'єкта.

Крім того, щодо підприємств, які володіють монополією на ринку нафтопродуктів України (зокрема, у сфері їх виробництва), то доцільно запровадити відповідні фінансові обмеження (від збільшення розмірів оподаткування до встановлення особливого порядку банківського кредитування).

Водночас для нафтотрейдерів, які вдаватимуться до необґрунтованого синхронного підняття цін на паливно-мастильні матеріали або будуть викриті в картельних змовах, можна застосовувати систему «реверсних субсидій». У цьому разі частина неправомірно отриманого ними прибутку вилучатиметься на розвиток фінансової інфраструктури вказаного ринку або ж на користь тих його учасників, які співпрацюватимуть з АМКУ у викритті картельних змов.

Дієвою складовою фінансового механізму стимулювання конкуренції на вітчизняному ринку нафтопродуктів є диверсифікація важелів фінансової мотивації його учасників з метою поширення конкурентної культури передусім за рахунок удосконалення наявної системи неформальних інститутів. Зокрема, це стосується інвестування в розвиток біржової торгівлі нафтопродуктами та розширення сфери застосування нафтовиробниками і нафтотрейдером фондових операцій.

Наприклад, частина акцій підприємств-монополістів або учасників картельних змов може обов'язково передаватися в управління зацікавленим інститутам громадянського суспільства, наприклад товариствам захисту прав споживачів або відповідним органам місцевого самоврядування. У цьому разі можливості зловживань суттєво зменшуватимуться через необхідність погодження управлінських рішень з представниками «третьої сторони», які жодним чином не будуть зацікавлені у зловживаннях відповідними компаніями своїм монопольним становищем на ринку нафтопродуктів України, або за рахунок необґрунтованого збільшення цими компаніями своїх прибутків за рахунок участі у картельних змовах. До того ж сама можливість примусового вилучення частини акцій на користь інших суб'єктів стане вагомим обмежуючим чинником щодо порушень антимонопольного законодавства.

Висновки. Вітчизняний ринок нафтопродуктів значною мірою підвладний впливу узгоджених антиконкурентних дій, які найчастіше виявляються у завищенні цін на паливно-мастильні матеріали та фінансо-

вих зловживаннях окремих нафтотрейдерів. З огляду на основні способи обмеження конкуренції на ринку нафтопродуктів України одним з найбільш дієвих механізмів вкорінення антиконкурентної поведінки його учасниками є фінансовий. Він охоплює низку важелів та інструментів фінансового впливу, спрямованих на заохочення господарюючих суб'єктів до відкритої конкуренції. Пріоритетного значення серед них у сучасних соціально-економічних умовах набувають фінансові стимули та санкції, які набули свого поширення в розвинених державах світу, стимулювання біржової торгівлі нафтопродуктами, розширення сфери застосування фондових операцій його учасниками тощо.

Подальші перспективи наукових досліджень у цьому напрямі можуть стосуватись окреслення пріоритетних напрямів підвищення ефективності фінансового механізму стимулювання конкуренції на ринку нафтопродуктів України на основі забезпечення його взаємоузгодженої дії щодо демонополізації вказаного ринку спільно з інституційним, інформаційним та соціальним механізмами.

Список літератури:

1. Волошина С., Костакова Л., Логвиненко Н. Світовий ринок нафтопродуктів: тенденції розвитку і перспективи для України. Ефективна економіка. 2017. № 12.
2. Маркевич К. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. Київ: Центр Разумкова, 2017. 163 с.
3. Основные элементы финансового механизма. URL: <http://livestalker.net/osnovnye-elementy-finansovogo-mexanizma>.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. ВВР. 2011. № № 13–17. Ст. 112. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
5. Поняття фінансового механізму, його складові. URL: <http://buklib.net/books/30444>.

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА В СТИМУЛИРОВАНИИ КОНКУРЕНЦИИ НА РЫНКЕ НЕФТЕПРОДУКТОВ УКРАИНЫ

В статье исследованы проблемы, связанные с развитием конкуренции на рынке нефтепродуктов Украины. Акцентировано внимание на основных рисках согласованных антиконкурентных действий участников этого рынка в контексте эффективности функционирования национальной экономики в целом. Раскрыта сущность финансового механизма стимулирования конкуренции на отечественном рынке нефтепродуктов. Определяются приоритетные направления его применения с целью ограничения проявлений антиконкурентного поведения в среде производителей горюче-смазочных материалов и нефтрейдеров. Сформулированы предложения, определены перспективы дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: рынок нефтепродуктов, финансовый механизм, конкуренция, согласованные антиконкурентные действия, антимонопольное регулирование.

THE ROLE OF FINANCIAL MECHANISM IN IMPROVING COMPETITION IN THE MARKET OF PETROLEUM PRODUCTS OF UKRAINE

The article deals with the problems associated with the development of competition in the Ukrainian oil market. The emphasis is on the main risks of coordinated anti-competitive actions of participants at this market in the context of the efficient functioning of the national economy as a whole. The essence of the financial mechanism in stimulating competition on the domestic market of petroleum products is revealed. The priority directions of its application are specified in order to limit the appearance of anticompetitive behavior among the producers of oil products and oil traders. The proposals are formulated and the prospects for further research in this direction are determined.

Key words: market of petroleum products, financial mechanism, competition, coordinated anticompetitive actions, antitrust regulation.